

Dagna Dejna

*Wydział Filozofii i Nauk Społecznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska**

E-mail: dagnadejna@umk.pl

ORCID: 0000-0003-0722-1992

Filip Nalaskowski

*Wydział Filozofii i Nauk Społecznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska**

E-mail: Filip.Nalaskowski@umk.pl

ORCID: 0000-0001-6973-9960

Młodzież akademicka. Więzi z państwem i społeczeństwem – międzynarodowe badania porównawcze. Pomysł, warsztat metodologiczny i przebieg badań**

Summary

UNIVERSITY STUDENTS. BONDS WITH THE STATE AND THE SOCIETY – AN INTERNATIONAL COMPARATIVE STUDY. IDEA, METHODOLOGY, PROCESS**

This article presents the most important aims and conduction of the “Patriotic Studies” project, carried by us. Research was carried out in Poland, Russia, Turkey, Georgia and Romania. We present the foundations of our decisions, and methodological solutions in fields of: aims, identification of the most important ideas, state of knowledge, research inspirations. We present the chosen research method, sample, and tested environments. In addition, the article contains the reconstruction of selected aspects of Pierre Bourdieu's theory, on which we based our strategy.

The described research has the comparative and international nature. Three main aims were established: measuring the level and scope of identification with the state and society among the university students, measuring the level of social, economic and cultural capital of the examined youth and examining the correlation between them and the level of identification with the state and society manifested by the respondents, as well as determining and examining the possible

* Wydział Filozofii i Nauk Społecznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, ul. Jurija Gagarina 11, 87-100 Toruń

** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

correlations between the patriotic attitude (the degree of identification with the state and society) and the field of study, the country of residence and the level of symbolic capital.

Keywords: youth, patriotism, diagnostic survey, symbolic capital, international research, comparative research

red. Paulina Marchlik

Wprowadzenie

Zagadnienie identyfikacji młodzieży studiującej z państwem i społeczeństwem, choć ważne społecznie i badane, nie doczekało się aż do tej chwili – co wynika z analizy literatury – badań porównawczych w ujęciu międzynarodowym. Dlatego podjęliśmy próbę wypełnienia tej luki. Wykorzystaliśmy do tego teorię Pierre’a Bourdieu, dzięki której możliwa była diagnoza poziomu kapitałów: społecznego, ekonomicznego i kulturowego badanej młodzieży i określenie związku między nimi a poziomem identyfikacji z państwem i społeczeństwem przejawianym przez badanych.

Postawy patriotyczne młodzieży niejednokrotnie były przedmiotem zainteresowania badaczy. Opisywane przedsięwzięcie nie skupia się na badaniu postaw, lecz na mierzeniu identyfikacji z państwem oraz społeczeństwem i sprzężeniu tych wartości z poziomem kapitału symbolicznego badanych oraz dziedziną ich studiów.

Naukowy cel przedsięwzięcia, jego znaczenie dla rozwoju dyscypliny naukowej, metodyka prowadzenia planowanych eksploracji – stanowiąca podstawę naukowego warsztatu, przewidywane efekty oraz plan badań stanowią o ich nowatorstwie. Na uwagę zasługuje również autorski charakter analizy danych. Jednym z badanych aspektów jest poziom kapitału symbolicznego (kapitału: ekonomicznego, społecznego i kulturowego) młodzieży w kontekście teorii Bourdieu. Autorski jest także sposób mierzenia poszczególnych kapitałów i analiza wyników prowadząca do formułowania wniosków. Nie istnieją analizy, którym by został poddany tak duży obszar geograficzny (Europa Wschodnia, na początek z takimi krajami jak: Polska, Rosja, Turcja i Rumunia plus specyficzna – położona na Kaukazie Południowym, w zachodniej części przesmyku lądowego łączącego Europę z Azją – Gruzja) z uwzględnieniem wielu charakterystycznych i wyrazistych czynników.

Wyniki podjętych badań mogą być cennym źródłem inspiracji dla efektywnej polityki oświatowej i społecznej. Mogą być również pomocne w określaniu

adekwatnych do potrzeb mieszkańców danego regionu i tendencji cywilizacyjnych kierunków i strategii rozwoju regionalnego. Dobra edukacja patriotyczna i obywatelska oraz przemyślana polityka społeczna i regionalna, oparte na rzetelnych wynikach badań naukowych zwiększają powodzenie działań zmierzających do tego, aby wszyscy, którzy tego chcą (zwłaszcza ludzie młodzi), mogli w regionie, z którego pochodzą realizować swoje cele życiowe, zdobywać dobra edukacyjne i znajdować satysfakcjonującą pracę.

Wstępne założenia teoretyczne

Chcąc określić ramy teoretyczne prezentowanych badań oraz dokonać niezbędnych rozstrzygnięć teoretycznych, dokonamy najpierw syntetycznego opisu samego przedsięwzięcia badawczego.

Sformułowaliśmy trzy główne cele badawcze: 1. Poznanie poziomu i zakresu identyfikacji z państwem i społeczeństwem wśród badanej młodzieży; 2. Diagnoza poziomu kapitałów: społecznego, ekonomicznego i kulturowego badanej młodzieży i określenie związku między nimi a poziomem identyfikacji z państwem i społeczeństwem przejawianym przez badanych; 3. Określenie i poznanie ewentualnych związków między poczuciem patriotyzmu (stopniem identyfikacji z państwem i społeczeństwem), a obszarem studiów, krajem zamieszkania i poziomem kapitału symbolicznego.

Postanowiono zweryfikować pięć hipotez: 1. Istnieje silna zależność między stopniem identyfikacji z państwem a wysokim poziomem kapitału kulturowego badanych; 2. Istnieje silna zależność między stopniem identyfikacji ze społeczeństwem a wysokim poziomem kapitału społecznego; 3. Można zaobserwować różnice na linii zależności między stopniem identyfikacji z państwem i społeczeństwem a obszarem studiów badanych; 4. Można zaobserwować różnice na linii zależności między poziomem poszczególnych kapitałów (społecznego, ekonomicznego i kulturowego) a badanym krajem; 5. Istnieje zależność między stopniem identyfikacji z państwem i społeczeństwem a badanym krajem.

Zasadniczą częścią procesu badawczego było pozyskanie informacji dotyczących zarówno stosunku młodych do instytucji państwa, jak i społeczeństwa, narodu, całość jest uzupełniana badaniem poziomu kapitału symbolicznego ze wszystkimi jego składowymi. W tym celu wykorzystana została metoda sondażu diagnostycznego. Technika wykorzystaną do badań była ankieta audytoryjna, zawierająca pytania do deskrypcji oraz pytania do eksplikacji.

Narzędzie badawcze (kwestionariusz ankiety) zbudowane zostało z następujących elementów: 1. informacje ogólne, czyli tzw. metryczka; 2. część służąca rozpoznaniu stosunku wobec makro podmiotów; 3. część służąca rozpoznaniu wartości kapitałów wg teorii Bourdieu.

Cele badawcze

W podejmowanych badaniach można wyróżnić kilka celów. Z jednej strony będą to cele o charakterze poznawczym, z drugiej o charakterze teoretycznym. W jednym i drugim przypadku można, a nawet trzeba wskazać to, co już przed podjęciem badań jest wiadome.

Bezpośrednio odnosząc się do celów poznawczych, trzeba powiedzieć, że są one jedną z istotniejszych części pracy. O ile nam wiadomo, do tej pory nie powstały opracowania w ten sposób ukazujące opisywane zjawisko. Zarówno dobór państw do badań, jak i różnice w ramach tej zmiennej, poprzez dobór kierunków studiów są pewnym opisowym novum. Poza opracowaniami wielkich organizacji, takich jak ONZ czy OECD, próżno szukać jakichkolwiek opracowań porównujących młodzież Polski, Rosji, Turcji, Gruzji i Rumunii.

O ile podział na badane obszary studiów jest dość klasycznym rozróżnieniem zgodnym z klasyfikacją nauk, to zastosowanie go do analizy zarówno kapitałów wg Bourdieu, jak i związku z państwem i społeczeństwem jest nową jakością.

Co oczywiste, tym najważniejszym celem, potencjalną zdobyczą poznawczą będzie pełny opis, charakterystyka związku wartości kapitału symbolicznego z poziomem identyfikacji z państwem i społeczeństwem w opisywanych państwach i obszarach studiów. Zaprezentowany opis, może dawać możliwość prowadzenia ostrożnych porównań. Co więcej, docelowa charakterystyka będzie miała także w dużej mierze rys etnograficzny, w sposób możliwie obiektywny opisując podejście oraz poglądy młodych ludzi w krajach i okolicznościach mniej lub bardziej przypominających Polskę.

Jak zasygnalizowano należy w tym względzie mieć na uwadze tylko te cele, których desygnaty nie były nigdy do tej pory realizowane. Dążąc do spełnienia zamiarów poznawczych poczyniliśmy wstępne ustalenia, pomocne przy opisie składowych tworzonych charakterystyk. Na gruncie literatury polskiej, głównie historycznej, znajdziemy informacje o najnowszej historii i wynikającej z niej bieżącej sytuacji politycznej opisywanych państw. Poza źródłami

typowo naukowymi, znajdziemy także źródła popularne, jak publicystyka czy reportaże, które w dużej mierze przybliżają sytuację opisywanych państw, co więcej, odnoszą się do ich młodych obywateli. Trzeba tu zaznaczyć, że im kraj bardziej egzotyczny (z polskiej perspektywy) – tym mniej znajdujemy o nim dostępnych informacji. I tak najbogatsze opracowania dotyczą Rosji, i co oczywiste Polski, a najwęższe informacje znajdujemy o Gruzji i Turcji. Opisy sytuacji w Rumuni są dostępne często jako składowe szerszych charakterystyk np. grupy krajów postkomunistycznych, czy też nowo przyjętych do Unii Europejskiej. W zasadzie niedostępne są charakterystyki kapitału symbolicznego młodzieży akademickiej w badanych społeczeństwach. To samo dotyczy identyfikacji społeczno-instytucjonalnej w zależności od kierunku/obszaru studiów.

Podstawowa wartość naszych badań płynąć ma z rozważań i ustaleń empirycznych. Tu na pierwszy plan wysuwa się próba wyjaśnienia związków między wykazywanym typem identyfikacji a potencjałem kapitału symbolicznego. Dodatkowymi zmiennymi odnoszącymi się do wskazanej relacji były obszar studiów i kraj realizacji pomiaru. Należy też uzupełnić, że już na tym etapie można przyjąć, że typ identyfikacji nie musi mieć, nie będzie mieć, charakteru jednorodnego. Możliwa jest postawa, w której jednostka wykazuje oba typy identyfikacji – co jest stanem naturalnym.

Związek jednostki z instytucją państwa i społeczeństwem danego kraju będzie, najpewniej, występował jednocześnie, a jednym z zadań badawczych będzie wykazanie dominującej preferencji. Za cel teoretyczny przyjmujemy zatem wyjaśnienie owych relacji i przyczyn przywiązania badanych grup do, zbadanych, wykazywanych typów dominującej identyfikacji. Przyczyny takiego stanu rzeczy mają uwzględniać zmienną obszaru studiów – który będzie tu traktowany jako pochodna preferencji i zainteresowań jednostki. Co więcej, kraj badania będzie wskazywać na różnice kulturowe i polityczne społeczeństw.

Uzyskane w tym procesie wyjaśnienia, zbudowana teoria, mogą dać odpowiedź na pytanie o warunki kształtowania się popularnych stanowisk wobec otaczających nas makrostruktur. Możliwe będzie poznanie przyczyn (tkwiących w kapitale symbolicznym, cechach osobowościowych, uwarunkowaniach kulturowych i politycznych), dla których młodzi ludzie opowiadają się po stronie instytucji państwa lub wspólnoty społecznej, lub nie wykazują żadnej ze wskazanych wyżej postaw. Możliwe będzie także określenie gdzie, i z jakim nasileniem, pojawia się postawa patriotyczna, prowsłotnotowa, kosmopolityczna. Stworzona teoria, uzyskane wyjaśnienia, mogą stać się podstawą do kolejnych prac. Prawdopodobnie na tym etapie nie sposób wskazać wszystkich możliwych zastosowań nowo powstałej wiedzy, ale można przewidywać najważniej-

sze z kierunków. Z jednej strony można będzie formułować cele praktyczne i zalecenia do programów i polityk społecznych wychowawczych – zarówno w Polsce, jak i badanych krajach. Z drugiej strony – odwołując się do bardzo obecnie żywego dyskursu – obierać właściwe strategie w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego w Polsce.

Na gruncie nauki jest obecna problematyka patriotyzmu i postaw wobec społeczeństwa. Zarówno w dociekaniach historyków, jak i politologów znajdziemy dość obszerne ustalenia. Także w obrębie socjologii, jak i pedagogiki powstały opracowania odnoszące się bezpośrednio do opisywanych postaw. Na przykład klasyczna koncepcja wychowania państwowego, którą rekonstruowali Ludwik Badura i Kazimierz Sośnicki. Obecnie istotny i zauważalny jest „rocznicowy nurt” badań postaw patriotycznych Polaków, reprezentowany głównie przez duże zespoły i instytucje badawcze oraz sondażowe. Przykładem może być pomiar wykonany przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS), którego wyniki opublikowane zostały w roku 2018¹, czy też przedsięwzięcie zespołu skupionego wokół Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, realizowane we współpracy z Polską Grupą Wydawniczą Polska Presse Sp. z o.o. w 2013 r.²

Żadne jednak znane nam źródła i opracowania nie uwzględniają edukacyjnej perspektywy wielu zmiennych. W tym zestawieniu czynników chcemy zaakcentować poszukiwanie korelacji z wartością kapitałów według Bourdieu i międzynarodowych, charakter badań uwzględniających Polskę i inne kraje postsowieckie.

Stan wiedzy – ścieżki badawcze wokół opisywanej problematyki

W badaniach empirycznych nad stosunkiem młodych ludzi do państwa i społeczeństwa, zwraca uwagę nieobecność młodych ludzi w szeroko rozumianej polityce. Pierwszym powodem tegoż jest krytyczna ocena polskiej rzeczywistości politycznej, jak i samych polityków, zarówno ze względu na ich cechy osobowe, jak i ich przygotowanie do profesjonalnej pracy politycznej (Karolczak-Biernacka, 1996). Powoduje to przyjmowanie postawy dystansu do zagadnień stricte politycznych, przy jednoczesnym zachowaniu postaw zainteresowania

¹ https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_105_18.PDF, 07.06.2020.

² http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_pp_2014_19_4_11/c/2110-2100.pdf, 07.06. 2020.

kwestiami nieobojętnymi z politycznego punktu widzenia (Kiciński, 2001; Ostrowicka-Miszewska, 2006). Podkreślić należy, iż dokonywane przez młodzież oceny są niespójne i wielowymiarowe (Kiciński, 2001). Cechą charakterystyczną w odniesieniu do tej kwestii jest fakt, że młodzież ma problemy ze zdefiniowaniem opcji politycznych (lewicy, prawicy i centrum) (Kopka, 1999), przy jednoczesnym wykazywaniem się wiedzą w zakresie demokracji.

Wiele badań realizowanych w Polsce na przełomie lat 1998–2002 wskazuje na zwiększenie aktywności młodzieży w społecznych ruchach parapolitycznych i kontrkulturowych, a także w mniejszym stopniu, w ruchach obywatelskich, religijnych i parareligijnych. Dobrym przykładem tego są badania pod kierownictwem Bogdana Cichomskiego, których celem był systematyczny pomiar trendów i skutków zmian społecznych w Polsce. Problematyka PGSS obejmuje badanie indywidualnych postaw, cenionych wartości, orientacji i zachowań społecznych, jak również pomiar zróżnicowania społeczno-demograficznego, zawodowego, edukacyjnego i ekonomicznego³.

Warto podkreślić iż w dostępnych badaniach na gruncie polskim, jako czynniki różnicujące poglądy młodych ludzi, ich postawy i orientacje społeczno-polityczne, wymienia się m.in. wiek, typ szkoły, poziom wykształcenia i status społeczny rodziców. Są to elementy zbieżne z uwzględnianymi w naszych badaniach. Elementem wyróżniającym proponowane rozwiązania organizacyjne jest dotychczas niestosowany do tego, sposób wykorzystania teorii kapitałów według Bourdieu.

Badaniami najbardziej zbliżonymi do naszych są pomiary kapitału ludzkiego, realizowane w opracowaniu diagnozy społecznej w zespole kierowanym przez Janusza Czapińskiego i Tomasza Panka. W odniesieniu do podnoszonych kwestii merytorycznych, wzmiankowany raport z roku 2005 wskazuje, iż patriotyzm nie stanowi dla młodych ludzi wartości kluczowej, istotnej dla działania społecznego (Czapiński, Panek, 2005). Pozycję młodych ludzi rozumianą jako przedmiot partnerstwa społecznego można scharakteryzować poprzez ich relacje do pracy, polityki, edukacji i państwa.

Najnowsze badania w Federacji Rosyjskiej skupiają się na charakterystyce pozycji młodych ludzi rozumianych właśnie jako przedmiot partnerstwa społecznego w okresie transformacji społecznej Rosji. Akcentują one, że praca wychowawcza z młodzieżą została pozbawiona logiki i spójności, i w rzeczywistości jest całkowicie nieobecna lub ignorowana (Gavriliuk, Malenkov, 2008).

³ <http://www.ads.org.pl/opis-szczeg.php?id=53>, 06.06.2020.

Na podstawie analiz pokazali oni pragmatyczne idee patriotyzmu i obywatelskiego myślenia, które powinny doprowadzić do stworzenia wspólnego fundamentu nowej ideologii (a także, co za tym idzie, podstawy wychowania). W wątkach zbieżnych z proponowanym projektem badawczym warto podkreślić, że „etniczne rosyjscy obywatele Rosji” zawsze mieli więcej zaufania do państwa, niż do społeczeństwa.

Na wstępnym etapie naszych badań zauważono silną korelację między kapitałem symbolicznym reprezentowanym przez ankietowanych młodych ludzi a zorientowaniem na państwo lub społeczeństwo, podczas gdy w badaniach rosyjskich pojęcia te i postawy są często nie do odróżnienia. Brak rozwijania poczucia obywatelstwa poprzez wpływ instytucji socjalizacji – zwłaszcza rodziny, szkoły doprowadziły do kryzysu w Rosji.

Na podstawie najnowszych badań w tej dziedzinie, można stwierdzić, że mają one istotny wpływ na kształtowanie się uczuć patriotycznych, postawy obywatelskiej świadomości i zachowań, zwłaszcza wśród młodzieży. W próbie poprawy sytuacji, w lipcu 2005 r. rząd Federacji Rosyjskiej przyjął program państwowy „Patriotycznej edukacji obywateli Federacji Rosyjskiej na lata 2006–2010” (Pronina, 2012).

Jako jeden z powodów uniemożliwiających modernizację rosyjskiego społeczeństwa wskazuje się na lukę między doświadczeniami edukacyjnymi młodych Rosjan a wymogami gospodarki. Dane ankietowe wskazują, że dla wielu młodych obywateli Rosji, ich aspiracje i wartości nie umożliwiają im osiągnięcia kariery (Barinov, 2012). Odmienne postawy niż w Rosji można znaleźć w postkomunistycznej Rumunii. Badania empiryczne pokazują, że pojęcia patriotyzmu i nacjonalizmu jako indywidualne postawy wobec narodu można wiarygodnie odróżnić (Latcheva, 2010). Wyniki wyborów powszechnych na całym świecie pokazują, że frekwencja wśród młodych osób dorosłych jest zwykle niższa niż w populacji ogólnej wyborców. Sugeruje to niskie zainteresowanie i zaangażowanie w politykę. Najczęściej obawy młodzieży dotyczyły przyszłości ich politycznego uczestnictwa, przeczucia zbliżającego się kryzysu, wycofania politycznego. Zamiast koncentrować się na zaangażowaniu młodzieży w sprawy, na które mają wpływ i które ich dotyczą, niepokoił brak skutecznego wprowadzania młodych ludzi do „dorosłej” polityki. Próżno szukać wyczerpujących opracowań naukowych dotyczących sytuacji młodych ludzi w interesującym nas kontekście w Rumunii. Większość dokumentów zawiera szczątkowe dane i stanowią materiał raczej popularny, niż naukowy. Pewnym punktem odniesienia na etapie przygotowywania koncepcji badawczej i działań badawczych był dla nas

projekt „The Geography of Youth Activism”. Był on realizowany przez stowarzyszenie Militia Spirituala na przełomie 2011 i 2012 r., a finansowany przez CEE Trust. Jednym z rezultatów projektu był raport „Protest and Civic Activism in Youth Culture in Romania 2012”.

Podobnie niewiele można znaleźć opracowań dotyczących sytuacji Gruzji i młodych Gruzinów w interesującym nas obszarze. Należą do nich: *Polityka młodzieżowa w Krajach Partnerstwa Wschodniego* (Jeżowski, Pavlovych, 2018), czy naukowe osiągnięcia z tego zakresu pracowników Katedry Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Shota Rustaveli w Batumi, z którymi współpracowaliśmy realizując opisywany projekt badawczy (Mikeladze M., Makaradze N., Sherozia, Mamuladze).

Zrealizowane przez nas wstępne badania, pozwoliły zauważyć korelację między poziomem kapitału symbolicznego i przyjmowanymi postawami politycznymi młodych ludzi. Podobne zależności widać w innych najnowszych eksploracjach na tym polu (Eckstein, Noack, Gniewosz, 2012).

Ciekawe dane – z punktu widzenia naszego przedsięwzięcia – ukazują również badania Alexandra K. Bykova. Ujawniają one, że tworzenie świadomości patriotycznej wśród rosyjskiej młodzieży nie zwiększyło ich wiedzy o przeszłości historycznej i kultury Rosji (Bykov, 2012). Patriotyczna świadomość młodzieży odzwierciedla ich poczucie identyfikacji przede wszystkim jako dumnych obywateli Rosji. Jednocześnie wskazana obywatelska interpretacja patriotyzmu współlistnieje ze spadkiem tolerancji dla nie-rosyjskich grup etnicznych. Bykov podkreśla złożoność pojęcia patriotycznej świadomości. Złożoność ta jest tworzona przez aspekt ontologiczny (uwidaczniający się w indywidualnej przestrzeni społecznej), aspekt gnoseologiczny (formy patriotycznych ideałów, tradycji i symboli), aspekt aksjologiczny (zorientowanie na wartości wypracowane przez społeczeństwo), bardzo subiektywny aspekt emocji i uczuć (pozytywnych lub negatywnych) i przez aspekt działalności (rozumiany jako motywacja do zaangażowania się w patriotycznie zorientowaną działalność).

Interesujące badania w Turcji prowadził Banu Senay. Zbadał on (na szeroko zakrojonych próbach) postrzeganie i praktyczne postawy obywatelskie tureckiej młodzieży, koncentrując się na trzech wymiarach: obywatelstwa jako statusu prawnego; obywatelstwa jako tożsamości i obywatelstwa jako cnoty obywatelskiej (Senay, 2008). Stwierdził on, że obywatelstwo może odnosić się do tych trzech wymiarów. Podkreślił również, że przynależność polityczna lub zaangażowanie wynika z preferencji młodych ludzi wobec jednego z tych wymiarów. W ogólnym zarysie ustalenia te są zbliżone do niektórych aspektów prezentowanych w naszej koncepcji badań.

W tym miejscu niezbędna wydaje się być choć wzmianka o podłużnych badaniach Krystyny Szafraniec „Młodzi 2011” i „Młodzi 2018”, będących diagnozą sytuacji i szans życiowych młodych Polaków. Badaniem objęto szerokie spektrum zjawisk, składających się na socjologiczny portret młodzieży, przedstawianej jako zróżnicowana generacyjnie kategoria o dynamicznie rosnącym potencjale rozwojowym⁴. Ponadto warto przywołać badania Uniwersytetu Łódzkiego, która w 2015 r. badała tożsamość i postawy patriotyczne studentów wybranych kierunków studiów na Uniwersytecie Łódzkim. Uzyskane wyniki Karolina Messyasz konfrontowała z wynikami różnych badań ogólnopolskich, przeprowadzonych na reprezentatywnych próbach młodego pokolenia Polaków. Badanie potwierdzało tendencje z badań reprezentatywnych. Z jednej strony – o dokonującym się przesunięciu orientacji politycznych młodych ludzi w kierunku poglądów konserwatywnych, popierających partie prawicowe, z drugiej – znaczącą ich apolityczność⁵.

Rozstrzygnięcia definicyjne

Z uwagi na wielość sposobów i strategii definiowania kluczowych dla badań pojęć, tj. państwo i społeczeństwo, przyjęliśmy na potrzeby tego projektu definicje encyklopedyczne, kanoniczne. I tak: *państwo* rozumiane jest jako struktura organizacyjna społeczeństwa, porządkująca za pomocą aparatu administracyjnego działania jednostek i grup na podstawie norm przez siebie ustalanych. *Społeczeństwo* – ogół ludzi pozostających we wzajemnych stosunkach wynikających z warunków życia, podziału pracy i udziału w życiu kulturalnym. Społeczeństwo to zbiorowość zorganizowana, o wysokim stopniu złożoności. Mówiąc o społeczeństwie abstrahuje się od jego organizacji politycznej, a nawet przeciwstawia się je państwu, biorąc pod uwagę tylko takie powiązania między członkami społeczeństwa, które nie są bezpośrednio zależne od faktu ich podlegania tej samej władzy politycznej (społeczeństwo obywatelskie przeciwstawne państwu).

W prezentowanej strategii mierzenia kapitałów autorzy odwołują się do koncepcji Bourdieu (1930–2002) – uznawanego na całym świecie za wybitnego francuskiego socjologa, antropologa i filozofa.

⁴ <http://mlodzi2018.pl/files/raport0.pdf>, 06.06.2020.

⁵ <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171504452>, 06.06.2020.

Projektując badanie wykorzystaliśmy koncepcję Bourdieu, opartą na głównej tezie zawartej w książce *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*. Bourdieu twierdzi, że świata społecznego nie da się sprowadzić wyłącznie do cyrkulacji kapitału ekonomicznego. Punktem wyjścia dla Bourdieu była nierówność osiągnięć szkolnych dzieci, której nie można wytłumaczyć samym kapitałem ekonomicznym rodziców. Badacz ten skonstruował koncepcję reprodukcji kulturowej, która wymusza społeczną reprodukcję – rządzi relacjami między grupami i klasami społecznymi.

Kapitał symboliczny w teorii Bourdieu jest ostateczną instancją konwersji kapitałów kulturowego, społecznego i ekonomicznego (Bourdieu, 1986). Każdy z tych poszczególnych form kapitałów rozumieliśmy jako realny zasób i formę władzy. Kapitał ekonomiczny daje się natychmiastowo i bezpośrednio zamienić na pieniądze. Jest również zinstytucjonalizowany w formie prawa własności. Kapitał kulturowy może, pod pewnymi warunkami, być wymieniany na kapitał ekonomiczny i jest zinstytucjonalizowany w formie kompetencji edukacyjnych. Wyznacza też standardy zachowania, dobrego smaku, gustu. Kapitał społeczny tworzony jest natomiast ze zobowiązań społecznych, tzw. powiązań. Kapitał społeczny w koncepcji Bourdieu pełni funkcję „mnożnika” pozostałych form kapitału i pozwala osiągnąć z nich większe zyski. Między poszczególnymi formami kapitału może zachodzić konwersja (Growiec, 2011). Warto zauważyć, że, według Bourdieu, przy podobnych zasobach kapitału kulturowego i ekonomicznego, to kapitał społeczny będzie kluczowym czynnikiem różnicującym. Kapitał społeczny, czyli kapitał przynależności, rozpoznawalności, uwierzytelniania otrzymywanego od członków grupy, do której należymy albo uzurpujemy sobie w niej członkostwo. Bourdieu interesowało to, jak różne typy kapitału wspólnie wyróżniają „główne klasy warunków egzystencji” na podstawie różnej dystrybucji ich całkowitego kapitału pośród różnych rodzajów kapitałów (Bourdieu, 1986).

Brak zgody między badaczami co do definicji kapitału społecznego – rodzi niestety trudności w badaniu go. Z owymi przeszkodami borykaliśmy się planując opisywane tu przedsięwzięcie badawcze. Po pierwsze sam wybór wskaźników i tworzone do nich skale mogą budzić wątpliwości metodologiczne. Dla przykładu Robert D. Putman jako wskaźniki kapitału społecznego przyjmował zarówno zmienne dotyczące sieci społecznych (*social networks*) i udziału w organizacjach samorządowych, jak i norm zaufania i wzajemności. Problemy w badaniu kapitałów wiążą się również z tym, że w debatach o nich występuje aspekt normatywny.

Dyskusja wokół koncepcji kapitałów toczy się obecnie nie tylko w literaturze naukowej, ale również w publicystyce, mediach i literaturze popularnonaukowej. Pojęcie kapitału społecznego niestety błyskawicznie stało się pojęciem wytrychem, swego rodzaju modnym ozdobnikiem retorycznych potyczek. Szkoda, bo może być ono nieocenionym wręcz elementem rzeczowej naukowej argumentacji.

Często, choć niesłusznie, uważa się, że koncepcję kapitału społecznego spopularyzowały teksty Bourdieu i Jamesa Colemana. Tę zasługę należy jednak przypisać Putnamowi. Natomiast pierwszy raz tym pojęciem posłużyła się pedagog Lynda J. Hanifan – w roku 1916.

Kapitał społeczny traktuje się jako wynik wielokulturowego procesu historycznego, uwarunkowanego przez bardzo wiele równoległych czynników (Trutkowski, Mandes, 2005, s. 47–48).

Po wielu latach od wprowadzenia do nauk społecznych pojęcia kapitału społecznego wciąż ścierają się ze sobą różne szkoły. Jedni uważają kapitał społeczny za wymiar, którym można opisywać tylko jednostki i małe grupy, inni – że cechuje on całe społeczeństwa. Równolegle wciąż toczy się dyskusja nad relacjami między kapitałem ekonomicznym, kulturowym i społecznym (Growiec, 2011).

Bourdieu nazwał kapitał elementem, który w najbardziej elementarny sposób porządkuje życie społeczne. Wyróżnił trzy zasadnicze formy kapitału: ekonomiczny, kulturowy i społeczny.

Do tych trzech zasadniczych postaci dodawał kapitał symboliczny i polityczny.

Symboliczny: jest tożsamy ze społecznie usankcjonowaną i instytucjonalnie ugruntowaną władzą, która wynika ze zgromadzonych zasobów związanych z trzema podstawowymi formami kapitałów. Przejawia się zazwyczaj jako prestiż przypisany określonej pozycji społecznej, np. reputacja. Polityczny: stanowi szczególną formę kapitału społecznego, który istnieć miał głównie w społeczeństwach typu sowieckiego.

Kapitał ekonomiczny to zasoby mające postać materialną. Kapitał kulturowy rozumiany jest jako wszelkiego rodzaju wiedza, erudycja, odczytanie, umiejętności, poziom kompetencji kulturowej.

Kapitał społeczny w ujęciu Bourdieu stanowi „sumę zasobów, aktualnych i potencjalnych, które należą się jednostce lub grupie, z tytułu posiadania trwałej, mniej, lub bardziej zinstytucjonalizowanej sieci relacji, znajomości i wzajemnego uznania. To znaczy jest sumą kapitałów i władzy, które sieć taka może zmobilizować” (Bourdieu, Wacquant, 2001, s. 104–105).

Zgodnie z tą definicją, indywidualny potencjał związany z posiadaniem kapitału społecznego, zależy w największym stopniu od zasięgu sieci powiązań oraz relacji, które jednostka nawiązuje, a dzięki którym uzyskuje dostęp do określonych zasobów. Kluczową rolę odgrywa tu jednak wielkość i jakość tych zasobów, czyli od ogólnej wartości kapitałów, będących w posiadaniu członków danej sieci powiązań (czyli grupy społecznej). Zgodnie z tym można wysnuć wniosek, że to właśnie określona kombinacja, czy też struktura określonych form kapitału, która jest udziałem danej jednostki, determinuje jej pozycję społeczną.

Kapitał społeczny będący udziałem jednostki zależy więc w największym stopniu od wysiłku włożonego w kumulowanie pozostałych form kapitału. Zatem im większe zasoby ekonomiczne i bogatszy zasób kapitału kulturowego, tym większe szanse na rozwój sieci powiązań i związanych z nią możliwości gromadzenia pożądaných zasobów. Trzeba jednak podkreślić, że duży kapitał społeczny w sposób doniosły ułatwia kumulowanie pozostałych form kapitału. Podsumowując: kapitał społeczny stanowi „mnożnik” pozostałych form kapitału, podczas gdy sam jest wytwarzany i podtrzymywany przez konwersję kapitału kulturowego i ekonomicznego (Trutkowski, Mandes, 2005).

Wyniki badań wstępnych

Bezpośrednim asumptem do zainteresowania się problematyką kapitałów według teorii Bourdieu były przeprowadzone przez nas kilka lat wcześniej „badania grudziądzkie”, których celem było ustalenie, jaki jest sens tworzenia filii UMK w Grudziądzu. Założyliśmy, że odpowiedź na to, przyniesie przebadanie uczniów ostatnich klas szkół średnich i spytanie ich o plany edukacyjne, znajomość marki UMK, zainteresowanie jego ofertą. Korzystając z okazji zdecydowaliśmy się rozszerzyć badania; wyszliśmy poza ramy prostego sondażu dla rozpoznania rynku, na rzecz zbadania także innych cech badanej populacji młodych ludzi.

Ogólny plan badań

Projekt został zaplanowany na 18 miesięcy. Pierwszą fazę prac można nazwać etapem przygotowań. Obejmował on przygotowanie zaplecza teoretycznego – zasobu wiedzy. Drugi etap prac obejmował nawiązywanie wstępnej

współpracy z uczelniami – poszukiwanie partnerów, uzgadnianie warunków brzegowych współpracy. Kolejny etap polegał na przygotowaniu narzędzia – kwestionariusza ankiety. Kolejna nasza aktywność polegała na zaplanowaniu i zorganizowaniu dwóch tur wizyt w wybranych do badań ośrodkach akademickich. Celem pierwszej tury było omówienie szczegółów współpracy, konsultacje naukowej z ekspertami, regionalizacja narzędzia, przeprowadzenie badania pilotażowego, weryfikacja skuteczności metody badawczej, techniki, narzędzia, ewentualne dostrajanie i przygotowanie oprogramowania do analizy zebranych danych, przygotowanie do badań zasadniczych, produkcja kwestionariuszy, tłumaczenia, przygotowanie kluczy analizy, wstępne przygotowanie narzędzi do analizy statystycznej. Druga tura wizyt polegała już na przeprowadzeniu badania zasadniczego.

Opis doboru i charakterystyka próby badawczej

Zdając sobie sprawę z rozległości obszaru badawczego i liczby możliwych do badania państw zdecydowano się na dobór celowy. Prezentowane badania nie mają charakteru reprezentatywnego dla całych populacji. Takie kroki nie były podejmowane głównie ze względu na wielość badanych społeczeństw i ograniczone możliwości badaczy. Pracę i ujawniane wyniki należy traktować zatem jako rozpoznanie pewnego obszaru, wrywkowy obraz dający prawo jedynie do ostrożnych generalizacji i uogólnień.

Chcąc zachować pewną spójność zdecydowano o prowadzeniu eksploracji w wybranej części kontynentu europejskiego. Wybór Polski był dość oczywisty. W zasadzie wszystkie gromadzone informacje w sposób naturalny były odnoszone do naszego społeczeństwa, nie sposób byłoby uciec od porównań. Żywotnie zainteresowani stanem naszego kraju i panujących tu nastrojów, zdecydowaliśmy się prowadzić tak badania, aby uzyskiwać maksimum zwrotnych informacji dla Polski przez ostrożne porównania.

Kolejne kraje wybierano biorąc pod uwagę historię najnowszą – wieloletnie rządy komunistów. Mamy tu w istocie trzy ciekawe przypadki. Po pierwsze Rosja jako źródło i punkt centralny obowiązującej ideologii. Mimo przejścia w stronę rządów demokratycznych i gospodarki kapitalistycznej, ciągle Rosja jest jedną nogą w historii imperium sowieckiego, a drugą nogą dotyka współczesnego wodzostwa.

Po drugie przypadek Gruzji. Byłej republiki radzieckiej. Podobnie jak Polska, tak i Gruzja uzyskała niepodległość ćwierć wieku temu, ale jeszcze

kilkanaście lat pracowała nad faktycznym oderwaniem się od „metropolii”. To w zasadzie najmłodszy kraj, gdzie dopiero od 2003 r., od Rewolucji Róż, możemy mówić o faktycznej swobodzie i niepodległości.

Trzeci przypadek to Rumunia. Państwo, w tym zestawieniu, najbardziej zbliżone losami historycznymi, a co za tym idzie postawami społecznymi, do Polski. Kraj ten, podobnie jak Polska, był ponad 40 lat rządzony przez komunistów, w tym: w ostatnim okresie przez dyktaturę Ceaușescu. Od ponad 25 lat to państwo budujące społeczeństwo demokratyczne i gospodarkę rynkową.

Ostatnie z państw – Turcja, to przykład kraju będącego, podobnie jak Polska, na rubieży NATO. Kraju rozerwanego między własną tradycją a budowaniem nowoczesnego społeczeństwa. To również kraj intensywnego wzrostu gospodarczego. Mieliśmy świadomość występowania między tymi krajami też bardzo głębokich różnic, jednak wymienione podobieństwa zdecydowały o wyborze Turcji.

Podobnie jak to było w odniesieniu do wyboru konkretnych uczelni, tak i wybór krajów był do jakiegoś stopnia warunkowany ich możliwościami technicznymi. Istniejąca i możliwa współpraca z potencjalnymi partnerami, możliwość przeprowadzenia badań za granicą – były to czynniki także w dużej mierze warunkujące ostateczny kształt listy krajów partnerskich. Dysponując ograniczonymi środkami, funduszami, dobieraliśmy do badania te kraje, w których było możliwe przeprowadzenie badań. Stąd też mając świadomość istniejących utrudnień przyjęliśmy, że badania nie w pełni charakteryzują opisywaną część świata, czy nawet konkretne społeczeństwa, ale mimo to dają podstawy do prowadzenia pewnych porównań i kreślenia analogii czy podobieństw.

Z dość dużymi ograniczeniami organizacyjno-metodologicznymi przyszło nam mierzyć się na etapie doboru uczelni, a tak naprawdę partnerów do badań. Po wytypowaniu krajów do badań należało wybrać uczelnie. Tu obowiązywały trzy kryteria. Po pierwsze techniczno-organizacyjne: możliwość nawiązania kontaktu i osobistego przeprowadzenia badania. Na tym etapie rozstrzygałiśmy, czy jesteśmy w stanie znaleźć przychylnych naszej inicjatywie i współpracy partnerów oraz czy jesteśmy w stanie z nimi pracować. Brane tu były pod uwagę, takie czynniki jak: język, odległość od naszego ośrodka, możliwość podróży, koszty oraz zainteresowanie kooperantów, możliwe wsparcie, perspektywy dalszej współpracy.

Po drugie zależało nam na stosunkowo dużych w skali kraju ośrodkach akademickich. To kryterium miało charakter metodologiczny i służyło pewnemu upodobnieniu „metrykalnemu” badanych populacji tak, aby w jakimś stopniu badane grupy były porównywalne. Poszukiwaliśmy znaczących instytucji

w obrębie danego kraju. Silne zaplecze naukowe uczelni, duża liczba studentów, sprawiały, że wszędzie mieliśmy do czynienia ze względnie prestiżowym ośrodkiem. Należy dodać, że wszystkie badane szkoły wyższe miały charakter publiczny i podobnie jak ma to miejsce w Polsce, studenci nie ponosili opłat za studia dzienne.

Po trzecie chcieliśmy i niejako musieliśmy zawęzić typy możliwych uczelni do uniwersytetów. Tylko ten typ szkoły wyższej gwarantował nam dostęp do wszystkich czterech, tak różnych, grup kierunków akademickich, czyli: nauk humanistycznych, edukacyjnych, ścisłych i przyrodniczych.

W rezultacie poszukiwań, starań i pewnej selekcji, nawiązaliśmy współpracę z czterema uczelniami zagranicznymi, które naszym zdaniem były do siebie dość podobne i porównywalne ze sobą bez rażących dysproporcji. Zdecydowaliśmy się na prowadzenie badań na: Wołgogradzkim Uniwersytecie Państwowym (Rosja), Uniwersytecie im. Szota Rustaweli (Gruzja), Uniwersytecie Cukurova (Turcja), Uniwersytecie Owidiusza (Rumunia) oraz Uniwersytecie Mikołaja Kopernika (Polska).

Nieco odmiennie rzecz się miała w odniesieniu do doboru kierunków. Ze względu na różnicę w organizacji studiów, uczelni, ale także różnice językowe, trafniej byłoby tu mówić o „obszarach” studiów. Właśnie obszary studiów będą tu zamiennie używane z pojęciem kierunków studiów. W istocie kryje się za nimi to samo. Założeniem wstępnym, hipotezą, było przekonanie, że młodzież studencka różni się sposobem oceny rzeczywistości społecznej i politycznej w zależności od kierunku, który studiuje. Podobnie jak wobec kierunków studiów, możemy obserwować inne różnice. Wyraźnie widzimy, że kierunki pedagogiczne są wyraźnie sfeminizowane (92% stanowią kobiety), a techniczne zmaskulinizowane (do 95%) (Dejna, Nalaskowski, 2013, s. 66). To także studenci kierunków pedagogicznych najczęściej angażują się w prace o charakterze wolontaryjnym. Z drugiej strony mówi się o studentach informatyki, że przejawiają najwięcej cech aspołecznych i wykazują najniższy stopień dojrzałości społecznej. Jakkolwiek uogólnione, dominujące cechy studentów poszczególnych kierunków mogą być potwierdzane w badaniach, ale też mogą okazać się stereotypami, za którymi nie stoją żadne fakty. Warto więc przyjrzeć się im bliżej.

Do badania wybrano cztery grupy obszarów studiów. Nie zamykaliśmy się na wybrane specyficzne kierunki, bo już wstępne rozeznanie w uczelniach zagranicznych pokazało, że nie wszystkie mają swoje odpowiedniki. Tu dość znamienne jest przykładowo pedagogiki, która w wielu krajach funkcjonuje tylko jako przygotowanie nauczycieli i opiekunów szkolnych oraz wczesnoszkolnych

(Turcja, Gruzja), czyli ma zupełnie inny charakter niż o wiele szerzej interpretowana polska pedagogika. Wybrane kierunki to: nauki humanistyczne, nauki edukacyjne, nauki przyrodnicze i nauki ścisłe.

Nauki humanistyczne. Wychodziliśmy z założenia, że mogą to być studenci najlepiej zakorzenieni w historii i kulturze. Osoby najlepiej zorientowane w kwestiach bieżących i politycznych. Studenci takich kierunków jak: historia, archeologia, filologia rodzimego języka, kulturoznawstwo, siłą rzeczy są bardzo mocno zanurzeni w kulturze ojczystej. Stąd wzięła się hipoteza badawcza dotycząca tej grupy jako zbiorowości o najwyższym poziomie identyfikacji z państwem.

Nauki edukacyjne zostały ujęte w badaniu z dwóch względów. Po pierwsze naukowe korzenie badaczy wywodzą się właśnie z tej dziedziny i najbardziej interesowało nas potwierdzenie przypuszczeń dotyczące młodzieży, z którą pracujemy na co dzień i od lat. Po drugie, jak już wspomnieliśmy, są to osoby bardzo mocno ukierunkowane na innych, z bardzo silnym pierwiastkiem prospołecznym. Zatem hipoteza dla tej grupy była dość jasna – studenci kierunków edukacyjnych mieli wykazywać najwyższy poziom identyfikacji ze społeczeństwem.

Nauki przyrodnicze – przyjęliśmy, że w tej grupie nie ujawnią się szczególnie silne więzi wobec żadnego z badanych podmiotów. W naszej interpretacji studenci tych kierunków – to osoby skupione na niełatwych studiach, a generalizując: bez przesłanek do budowania ponadprzeciętnie mocnych więzi z państwem czy społeczeństwem. Na studentów nauk przyrodniczych patrzyliśmy jak na pewnych średniaków – bez silnych więzi z wspomnianymi tu podmiotami, ale także bez cech szczególnego wyobcowania, czy oderwania.

Nauki ścisłe. W zasadzie uszczegóławiając nieco klasyczny podział, mieliśmy intencję by skupić się na naukach IT. Zgodnie z powszechnym przekonaniem, ale i pewną intuicją badawczą stawialiśmy tezę, że charakterystyka studentów tych kierunków będzie pod pewnymi względami szczególna. Być może zbyt mocno sugerując się obiegową opinią, zaryzykowaliśmy stwierdzenie, że szczególnie w tej grupie badawczej ujawni się rodzaj wyobcowania, oderwania zarówno od społeczeństwa, jak i od instytucji. Osoby w sposób znaczący pochłonięte przez zdehumanizowany obszar naukowy, charakteryzujące się pracą indywidualną, bez powszechnej tendencji do wytwarzania stałych i silnych relacji ze społeczeństwem (jako całością, nie jednostkami) i państwem (jako instytucją wspólną).

Przebieg badań

Ze względu na znaczny stopień komplikacji, procedura badań w terenie trwała nieco ponad 12 miesięcy. Głównym źródłem komplikacji logistyczno-organizacyjnych była konieczność synchronizacji wyjazdów zagranicznych z dostępnością instytucji goszczących nas i specyfiką różnych kalendarzy akademickich. Warto tu przypomnieć, że wyjazd badawczy to nie tylko sama czynność przeprowadzenia badania właściwego, ale także procedura przygotowania tegoż. Spotkanie z grupą roboczą na miejscu, omówienie zadań, regionalizacja narzędzia. Następną czynnością były konieczne w takich przypadkach badania pilotażowe i testy narzędzia. Dopiero w ostatnim kroku, po umówieniu terminów naszych „wejść” przystępowaliśmy do badań właściwych.

Celem pierwszego wyjazdu był Wołgogradzki Uniwersytet Państwowy w Rosji. Tam, we współpracy z zespołem prof. Andrieja Makarova, przygotowaliśmy i prowadziliśmy badania w dniach 17–25 czerwca 2014 r. Zgodnie z założeniami przebadaliśmy studentów następujących jednostek:

- Wydziału Filozofii, Historii, Stosunków Międzynarodowych i Technologii Społecznych,
- Wydziału Edukacji,
- Wydział Matematyki i Technologii Informatycznych,
- Wydziału Nauk Przyrodniczych.

Kolejną badaną jednostką był Uniwersytet im. Szota Rustaweli w Batumi (Gruzja). Prace odbywały się tam między 5 a 11 grudnia 2014 r. Gospodarzem i kierownikiem miejscowego zespołu była dr Madony Mikaladze. Badania były prowadzone w następujących jednostkach:

- Wydział Humanistyczny,
- Wydział Edukacyjny,
- Wydział Fizyki, Matematyki i Nauk Informatycznych,
- Wydział Nauk Przyrodniczych i Opieki Zdrowotnej.

Wiosną 2015 r. odbył się kolejny pomiar. W dniach 7–15 marca 2015 r. pracowaliśmy w Turcji w Adanie na Uniwersytecie Cukurova. Miejscową grupą roboczą kierował dr Serkan Dincer. W ramach tej uczelni badania prowadzone były w następujących jednostkach:

- Wydział Teologii (w tym historii),
- Wydział Edukacji,
- Wydział Nauk Przyrodniczych i Ścisłych.

Nieco inny przebieg miały badania w Rumunii. Tu prace nad regionalizacją narzędzia odbywały się w trakcie konsultacji online w czasie rzeczywistym (via Skype). W trakcie serii spotkań z zespołem dr Cosmin Tudora Ciosana, z Uniwersytetu Owidiusza w Konstancy, ustaliliśmy kształt narzędzia, a także przekazaliśmy wytyczne do badań pilotażowych i właściwych. Praca w ramach tego międzynarodowego mostu odbywała się od 5 do 20 maja 2015 r. W jej efekcie udało się zgromadzić informacje od studentów:

- Wydziału Historii i Nauk Politycznych,
- Wydziału Psychologii i Nauk Pedagogicznych,
- Wydziału Matematyki i Informatyki,
- Wydziału Nauk Przyrodniczych i Rolnictwa.

Ostatnim etapem było badanie polskiej młodzieży studiującej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Te badania zostały zrealizowane w ostatnim tygodniu października 2015 r. Jednostkami badanymi w naszej macierzystej uczelni były:

- Wydział Humanistyczny,
- Wydział Nauk Pedagogicznych,
- Wydział Matematyki i Informatyki,
- Wydział Biologii i Ochrony Środowiska, Wydział Nauk o Ziemi.

Przebieg samego zbierania danych w formie ankiety audytoryjnej nie odbiegał od standardowo przyjętych procedur. W umówionych jednostkach pojawialiśmy się w ustalonym wcześniej czasie. Informacje zbierane były zazwyczaj w trakcie trwania ćwiczeń, konwersatoriów, laboratoriów. Taka strategia podyktowana była kilkoma czynnikami. Po pierwsze zazwyczaj nieco swobodniejsza forma zajęć (w porównaniu z wykładami) umożliwiała wprowadzenia zakłócenia w postaci badania, po drugie typowa liczebność takich grup odpowiadała zakresom liczebności próbek przyjętych w założeniach wstępnych. Badane grupy liczyły od 15 do 40 osób.

Po wejściu do sal zajęciowych postępowaliśmy zgodnie z założoną procedurą. Krótkie przywitanie i przedstawienie celu wizyty. Podanie informacji o badaniu i prośba o udział. Zapewnienie uczestników o anonimowości i dobrowolności udziału. Wyraźnie też podkreślaliśmy, aby respondenci pracowali samodzielnie, bo szczególnie zależy nam na ich indywidualnej pracy.

Informacje te były przez nas podawane po angielsku, zazwyczaj (tam gdzie występowała taka konieczność) symultanicznie tłumaczone na język miejscowy. Co naturalne, tłumaczami, partnerami w badaniach byli nasi kooperanci

z miejscowych uczelni, ci sami, którzy współpracowali z nami przy regionalizacji narzędzia. Następnie rozdawano kwestionariusze. W trakcie wypełniania formularzy ankiety, respondenci mieli prawo do zadawania nam pytań. Pewnym wyjątkiem w odniesieniu do swobody komunikacji, były pytania w części testu wiedzy. Tu jasno upominaliśmy się o samodzielność pracy i odpowiedzi.

Samo wypełnianie kwestionariuszy trwało około 12 minut. Co wraz z opisaną tu procedurą wstępną, jak i następującym później zebraniem prac, podziękowaniem i pożegnaniem, dawało około 20 minut. Zebrane, wypełnione kwestionariusze, były następnie przez nas kodowane.

Podsumowanie

W artykule pokazaliśmy podstawy teoretyczne i metodologiczne zaplanowanych przez nas badań.

Jak staraliśmy się uzasadnić – zarysowany przez nas problem identyfikacji młodzieży z makrostrukturami w kontekście teorii Bourdieu ma charakter oryginalny. Prawdopodobnie nie ma, a przynajmniej nam nie są znane, opracowania i badania, traktujące o tym aspekcie życia społecznego w krajach, które wybraliśmy do badań. Wykazane cele, tak teoretyczne, jak i poznawcze, bronią się metodologicznie i dają solidną podstawę do realizacji w toku badań.

Współczesna literatura odnosząc się do młodzieży w kontekście postaw, najczęściej mówi o jej stosunku do polityki. Zarówno źródła polskie, jak i rosyjskie i brytyjskie, donoszą głównie o braku zainteresowania młodych ludzi polityką oraz braku wykazywania przez nich postaw patriotycznych i obywatelskich. Zgromadzony zasób informacji pozwala na określenie swoistych *terra incognita*, obszarów niewiedzy o współczesnej młodzieży. Zaprezentowane podejście i specyficzny sposób patrzenia na identyfikację młodzieży z państwem i społeczeństwem, a także czynniki to determinujące, można zaliczyć z pewnością do obszarów niepoznanych.

Przedstawione rozumienie podstaw teorii kapitałów społecznych Bourdieu nie wydaje się odbiegać od przyjętych już w literaturze założeń: zarówno w sferze interpretacji kapitałów (symbolicznego, społecznego, kulturowego, ekonomicznego), jak i ich wzajemnych zależności.

Ukazane elementy warsztatowej układanki, stanowią pierwszy etap opisu zastosowanej metody. Począwszy od badań wstępnych („grudziądzkich”), stanowiących inspirację dla dalszych prac, poprzez zaprezentowany dobór techniki,

konstrukcję narzędzia, aż na doborze próby skończywszy. Pokazano rozwiązania, poparte uzasadnieniami oraz omówiono wątpliwości i alternatywy dla nich.

References

- Barinov, D. N. (2012). The Life Plans, Educational Strategies, and Social Mood of the Young People of Russia. *Russian Education and Society*, vol. 54, (5).
- Bourdieu, P. (1986). . The Forms of Capital. W: J. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Bourdieu, P., Wacquant, J. (2001). *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bykov, A. K. (2012). The Formation of the Spirit of Patriotism in Young People. *Russian Social Science Review*, vol. 53 Issue 3.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2005). *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego; Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania.
- Dejna, D. Nałaskowski, F. (2013). *Publiczni i niepubliczni. Przełom*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Eckstein K, Noack P., Gniewosz B. (2012). Attitudes toward Political Engagement and Willingness to Participate in Politics: Trajectories throughout Adolescence, *Journal of Adolescence*, vol. 35 (3).
- Garlicki, J. (red.) (1998). *Młodzież a zmiany polityczne we współczesnym świecie*. Warszawa: Instytut Nauk Politycznych UW.
- Growiec, K. (2011). *Kapitał społeczny. Geneza i społeczne konsekwencje*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Psychologii Społecznej Academica.
- Gavriliuk, V. V., Malenkov, V. V., Civic-Mindedness (2008). Patriotism, and the Upbringing of Young People. *Russian Education & Society*, vol. 50, Issue 2.
- Jeżowski, M., Pavlovych, A. (2018). *Polityka młodzieżowa w krajach Partnerstwa Wschodniego*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Jugert, P., Eckstein, K., Noack, P., Kuhn, A., Benbow, A. (2013). Offline and Online Civic Engagement Among Adolescents and Young Adults from Three Ethnic Groups. *Journal of Youth & Adolescence*, vol. 42 Issue 1.
- Karolczak-Biernacka, B. (1996). *Ustrój Państwa w oczach młodzieży*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Kiciński, K. (2010). *Młodzież wobec problemów polskiej demokracji*. Warszawa: Wydawnictwo LTW.
- Kopka, J. (1999). Młodzież – polityka – politycy. W: D. Walczak-Duraj (red.), *Wartości a polityka*. Łódź: Omega – Praksis.
- Latcheva, R. (2010). Nationalism versus patriotism, or the floating border? National identification and ethnic exclusion in post-communist Bulgaria. *Journal of Comparative Research In Anthropology And Sociology*, vol. 1 (2).

- Ostrowicka-Miszewska, H. (2006). „*Jak porcelana rzucona o beton...*” *Dyskursy o młodzi, polityce i polityce młodzi*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Pronina, E. I. (2012). Characteristics of the Teaching of Citizenship and Patriotism to Upper-Grade Students. *Russian Education and Society*, vol. 54, (5) (May).
- Senay, B. (2008). How do the Youth Perceive and Experience Turkish Citizenship? *Middle Eastern Studies*, vol. 44, Issue 6.
- Trutkowski, C., Mandes, S. (2005). *Kapitał społeczny w małych miastach*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.